

Mälu, diplomaatia ja kaunite sõnade puu

Artur-Erik Laast. Memorandum. Valitud tekste.

Paide: Wittenstein, 2025. 262 lk.

Igor Kotjuh

Artur-Erik Laasti raamat *Memorandum. Valitud tekste* ilmus pärast autori kaheksakümneenda sünnipäeva. Selline ajastus annab kogumikule loomuliku kokkuvõtva mõõtme. Samas ulatub raamatu tähendus juubelikõite piiridest kaugemale. *Memorandum* koondab tekste, mis on saatnud autorit eri eluetappidel, ametites, paikades ja kultuurilistes olukordades. Need tekstid on sündinud diplomaatilises teenistuses, kirjanduslikest huvidest ja orientalistlikest sidemetest, sõpruse- ja mälestushetkedel, reisidel, kohutemistel ning sisemistes arupidamistes.

Raamatu väline kuju mõjub soliidse ja rahulikuna: kõva köide, hea paber, 262 lehekülge ja kaanel Notre-Dame de Paris. Teose on välja andnud autor ise, toimetanud Andreas Laast ja küljendanud Eliise Endemann. Raamat kannab ilmunispaigana Paide ja Wittensteini nime. *Memorandum* jõuab lugejateni peamiselt käest kätte, inimeste kaudu, kellel on autori jaoks isiklik, kultuuriline või vaimne tähendus. Selline levik annab teosele intiimse ja samas diplomaatilise mõõtme. Diplomaatiline hoiak jääb inimesega ka pärast ametiaja lõppu. Kui teenistusaastatel koostas Laast memorandumeid sisemiseks kasutamiseks, siis nüüd on ta koondanud oma tekstid üheks suuremaks, laiemale lugejaskonnale mõeldud memorandumiks, mis vahendab tema huvisid, teekonda ja kultuurilist mälu.

Pealkiri osutub täpseks. *Memorandum* tähendab meelepidamist, talletamist ja edastamist. Laasti puhul saab sellest sõnast elutee vorm. Raamat mõjub kultuurilise saadetisena, mille autor annab üle lugejale. Viis suurt jaotust moodustavad raamatu sisemise kaardi: „I Pariis“, „II Moskva“, „III Orient“, „IV Kodumaa“ ja „V Kirjandus“. Kompositsioon järgib temaatilist

list loogikat. Lugeja liigub ajas edasi ja tagasi, ühest kümnendist, linnast ja mälukihist teise. Kronoloogia asemel kannab raamatut vaimne loogika. Aeg muutub siin elavaks mäluruumiks.

Raamatu esimene tekst „Veneetsia. Ohte meis ja meie ümber“ annab terve kogumikule täpse häälestuse (lk 13). Autor alustab isiklikust reisikogemusest. Ta sõidab 1997. aasta suvel Pariisist Veneetsiasse, jõuab õhtul San Marco väljakule, näeb tõusvat vett, kuuleb kohviku terrassil mängivat orkestrit ja tajub korraga Euroopa ilu haprust. Üks konkreetne paik avaneb tema tekstis terve tsivilisatsiooni kujundina. Laast kirjeldab paiku mõtleja pilguga: iga paik avab tema tekstides laiema ajaloolise, kultuurilise ja tsivilisatsioonilise küsimuse.

Artur-Erik Laast avaneb selles raamatus erudiidi ja esteedina. Ta tunneb ajalugu, kirjandust, diplomaatia mehhanisme, religioone, rahvusvahelisi suhteid ja tõlkekultuuri. Samal ajal märkab ta häält, rütmi, atmosfääri, lavalist kohalolu, linna topograafiat ja inimkäitumise nüansse. Kuuldemängu käsitlev tekst Jeanne d’Arcist ja Raadioteatrist on selle hea näide (lk 21–22). Kuuldemängu kirjeldades kõneleb ta kunstiliigist, mis sünnib hääle, kuulmise ja kujutlusvõime koostöös. Üks hilisõhtune raadiohetk võib kaotada ruumilise ja ajalise distantssi ning viia kuulaja otse ajaloo keskele.

Sama esteetiline täpsus ilmneb tema teatrimõtetes. Tekstis „Lava ja saal“ vaatab Laast teatrit inimesena, kes tunneb kirjandust ja oskab näha lava enda seadusi (lk 24–25). Hea lavastus tähendab tema jaoks hetke, mil tekst, hääle, keha, ruum ja rütm moodustavad elava sündmuse. Tema esteetiline maitse mahutab kõrgstiili ja kareda materjali, klassikalise vormi ja lavalise eksperimendi, kirjandusliku sügavuse ja esituskunsti jõu.

Pariisi tekstides jõuab Laasti stiil erilise elegantsini. Ta kirjutab linnast kõrges kultuurilises registris, kuid tema Pariis sünnib samal ajal konkreetsest kogemusest: tänavatest, kaldapealsetest, parkidest, kalmistutest, väljakutest, saatkonnamajast ja inimestest. Linnakirjeldus liigub loomulikult mälestuse, diplomaatilise ajaloo ja kirjandusliku allusiooni vahel. Tema Pariis on korraga diplomaatiline, kirjanduslik ja jalgsimatkaja Pariis. Tekst „Montmartre, 1995–1998“ algab arutlusega mälestuste kirjutamise keerukusest ja jätkub linnaga, mille horisontaale ja vertikaale autor on risti ja põiki läbi käinud (lk 34, 37).

Pariisi tekstides tuleb esile ka diplomaatilise töö praktiline külg. Ametlikud visiidid, kultuuriõhtud, kohtumised ja esindusüritused paistavad väljastpoolt sujuva ja elegantse maailmana. Laasti tekstides avaneb nende taga mahukas korraldustöö, täpsus, ajakulu ja pidev valmisolek konkreetsete ülesannete lahendamiseks. Tekstis Eesti Vabariigi saadikuks olemisest UNESCO juures aastatel 1995–1998 kirjutab ta iga visiidi ja ettevõtmise taga seisvast ajamahukast korraldustööst, mille hulka kuulus ka klavessiini hankimine Hortus Musicusele (lk 60–61). Laast annab diplomaatilisele esinduslikkusele töö, aja ja vastutuse mõõtme.

Eraldi tähelepanu väärib peatükk „Eestlastest Prantsusmaal“ (lk 64). Laast loob selles väikese kultuurilise portreegalerii eestlastest, kelle elu ja töö on seotud Prantsusmaaga. Siin on kirjanikke, kunstnikke, muusikuid, arhitekte, näitlejaid, mõtlejaid ja kultuurivahendajaid. Fanny de Siversi puhul jäävad kõlama vestluse teravus, elutarkus ja iroonia (lk 68). Laast kogub fakte ja taastab inimesi ümbritsenud kultuurilise õhustiku. Tema portreedest kujuneb eesti kultuuri Pariisi kaart.

Moskva osa toob raamatusse teistsuguse pinge. Pariis tähistab Euroopa kultuurilist vormi, Moskva aga avab ajaloolise raskuse, poliitilise surve ja väikeriigi diplomaatia keerulise olukorra. Siin saab Laastist tunnistaja. Tekst „Meie saatkonnast Moskvast“ algab Eesti saatkonnahoone kirjeldusest (lk 91). Maja ise muutub Eesti diplomaatia järjepidevuse sümboliks. Laast kirjutab ruumidest, ballisaalist, vastuvõttudest, kontsertidest, arhiivimälust ja inimestest. Seejärel laieneb tekst poliitiliseks ja ajalooliseks vaateks, kus 1939. ja 1940. aasta diplomaatiline katastroof, 1991. aasta naasmine, 1993. aasta Moskva kriis, Vladislav Listjevi mõrv ja Anna Politkovskaja saatus moodustavad ühe pingelise mäluruumi (lk 91–95).

Politkovskaja meenutus on selle peatüki üks valusamaid kohti. Laast kirjutab ausast ja vaprast ajakirjanikust, keda ta oli näinud sõjavastasel konverentsil Kosmose hotellis ning kelle elu kallale kiputi korduvalt (lk 95). Siin muutub poliitiline ajalugu isiklikuks mäluks. Moskva on Laasti tekstides diplomaatilise teenistuse koht, aga ka ruum, kus Eesti kogemus, Venemaa ajalugu, vägivalda vari ja inimeste väarikus saavad kokku.

Sama teksti lõpp aitab mõista kogu raamatu pealkirja. Laast kutsub diplomaatidest kolleege üles talletama mälu ja paberile kogetust olulise, samuti üksikasju inimestest, sündmustest ja oludest. Ta lõpetab sõnadega: „Astugem ühiselt vastu ajahambale“ (lk 98). See lause kõlab kogu *Memo-*

randumi programmina. Raamat jätkab sama tööd, millest autor kirjutas juba diplomaatilise kogemuse keskel: mälu vajab üleskirjutamist, diplomaatia inimlikku tunnistust ja kultuur ajahambale vastuseismist.

Samal ajal on raamatus tugev lüüriline kiht. See tuleb esile tekstides, kus autor mõtleb võõrsil viibides kodumaale. Kaugus muudab kodumaa tema jaoks nähtavamaks ja sisemiselt täpsemaks. Sellistes kohtades muutub autori hääл pehmemaks, isiklikumaks ja kontsentreeritumaks. Diplomaatiline kogemus annab tekstidele ajaloolise raami, kodumaa teema toob neisse vaikse emotsionaalse sügavuse.

Eesti kirjanduses ja esseistikas on diplomaatilise kogemuse talletamisel omaette taust. Siin tasub meenutada Jaak Jõerüüdi raamatut *Diplomaat ja mälu* (Tuum, 2004), kus diplomaatiline teenistus, välislahetused ja mälu moodustavad ühe mõtteringi. Teise nurga alt lisandub Viivi Luige *Varju-teater* (Eesti Keele Sihtasutus, 2010), kus Rooma ja saatkonna ümbrus avanekvad kirjaniku pilgu kaudu. Artur-Erik Laasti *Memorandum* asetub sellesse lähedasse, kuid omaette harusse. Tema tekstides tuleb diplomaatia esile mälestuse, sisedokumendi, kultuurilise tähelepaneku ja erudiitliku vahenduse kaudu.

Eesti avalikus sõnakultuuris on tugev traditsioon, kus riiklik kogemus, ajalooline mõtlemine ja isiklik stiil kohtuvad ühes tekstis. Lennart Meri raamatud, kõned ja esseed ning Toomas Hendrik Ilvese avalikud tekstid on kujundanud arusaama haritud riigimehe sõnast: see sõna seob mälu, poliitilise vastutuse, Euroopa kogemuse ja kultuurilise eneseteadvuse. Artur-Erik Laasti *Memorandum* asetub sellesse vaimsesse lähedusse oma vaiksema ja kammerlikuma vormiga. Siin kõneleb diplomaat, lugeja, orientalist, tõlkija ja kultuurivahendaja. Tema raamatul on sama väärikas usk sõna jõusse ja mälu kestvusse.

Olulise osa Laasti kultuurilisest ja poliitilisest horisondist moodustab juudi teema. Ta kirjutab Iisraelist, holokausti käsitlemisest, Eesti juudi kogukonnast ja nõukogude aja pärandist ajaloolise tähelepanuga. Tekst „Holokausti käsitlemine on jälle aktuaalne“ toob raamatusse mälu eetilise mõõtme (lk 132). Laast vaatab ajalugu faktide, institutsioonide ja inimeste kaudu ning seob Eesti kogemuse Euroopa ja Lähis-Ida laiema kontekstiga. Juudi teema kaudu avaneb tema tekstides mälu vastutuse küsimus. Ajalugu vajab tema jaoks teadmisi, täpsust ja moraalset selgroogu.

Orienti puudutavad tekstid moodustavad *Memorandumi* ühe sisemise keskme. Siin on Iisrael, Türgi, Küpros, Lõuna-Kaukaasia, Süüria, Kõrgõzstan, suured eeposed, usundid, keeled, tõlked ja inimesed, kes on toonud kauged maailmad eesti keelde. Laasti idahuvi on seotud õppimise, vahendamise ja vaimse otsinguga. Teda köidavad kultuuride ajalooline sügavus, tekstide tähendusväljad ja inimese võime avardada oma maailmapilti teise keele kaudu.

Haljand Udamile pühendatud tekstid moodustavad selles osas eriti tähtsa telje. Laast kirjutab temast kui sõbrast, mõttekaaslasest ja orientalistist, kelle jaoks Ida tähendas vaimset teekonda. Nendes tekstides kohtuvad mälestus, erialane austus ja filosoofiline mõõde. Tekstis „Haljand Udami kirju Kirgiisiasse“ meenutab Laast, kuidas ühised huvid ja vastastikune sümpaatia lähendasid neid võõras miljöös kiiresti (lk 153). Teisel kõlab mõte: „Teekond kaugemale maailma hakkas tähendama liikumist ka lähemale omaenese minale“ (lk 165). See lause sobib *Memorandumi* lugemisvõtmeks. Raamat liigub Pariisi, Moskvasse ja Orienti, kuid selle sügavam liikumine toimub mälu, kogemuse ja enesemõistmise suunas.

Ülle Udamile pühendatud tekst lisab samasse ringi sooja ja tänuliku inimliku mõõtme. Laast kirjutab temast kui tõlkijast, kes avardas eesti kultuuriruumi. Ta toob esile jaapani kirjanduse vahendamise, prantsuse keelest tõlgitud teosed, töö Haljand Udami käsikirjadega ning tagasihoidliku ja tööka inimese kuju (lk 177–178). Need mälestustekstid annavad raamatule sõpruse ja kaotuse vaoshoitud väarikuse.

Tõlkimise ja toimetamise teemad avavad Laasti raamatus eraldi kultuuriloolise mõõtme. Tekstis „Otsides kaunite sõnade puud“ kirjutab ta eesti keelest kui paindlikust ja väljendusrikkast kultuurikeelest, mille võimalused on avardunud tänu tõlkimisele, sõnaraamatutele ja otse algkeeltest tõlkimisele (lk 187). Laast näeb tõlkimises vaimse horisondi avardamist. Ida kirjanduse, usundite ja mõtteloo vahendamine eesti keelde tähendab tema jaoks Eesti kultuuri enese laiendamist.

Siin on raamatu üks suuremaid panuseid Eesti Akadeemilise Orientaalselti lugeja jaoks. Laast tõstab esile terve rea tõlkijaid, uurijaid ja vahendajaid: Arthur Võõbus, Linnart Mäll, Haljand Udam, Ly Seppel-Ehin, Kalle Kasemaa, Martti Kalda, Märt Läänemets, Rein Raud, Jaan Kaplinski, Kalju Kruusa, Ülle Udam, Agu Sisask, Alari Allik ja mitmed teised (lk 188–190). See loetelu kujuneb väikeseks eesti orientalistika ja

tõlkekultuuri kaardiks. Laasti jaoks on tõlge sügav kultuuritöö. See toob eesti keelde uusi maailmu, mõisteid, rütme ja kujundeid.

Manase järelsõna näitab sama joont eepilise maailma kaudu. Laast seob kirgiisi rahvuseepose laiemal mütoloogilisel mõtlemisega ja näeb selles üldinimlikku mõõdet (lk 192). Rahvuseepos muutub tema käsitluses ühe rahva ajalooliseks mäluks ja samal ajal inimkonna mütoloogilise kujutlusvõime osaks. Laast liigub üksikjuhtumilt üldisema küsimuseni, kohalikult pärimuselt maailmakultuuri võrdluse, konkreetset tekstilt inimese vaimse horisondi juurde.

Raamatu kodumaa-osa toob esile Laasti huvi Eesti kohtade, institutsioonide ja inimeste vastu: Paide, Järvamaa, Laidoneri muuseum, Läti riigivisiit, Eesti diplomaatia algus, Eesti panteon ja Viinistu kunstimuuseum. Need teemad näitavad, et autori maailmakodanikuks olemine on seotud kodumaa täpse tundmisega. Maailma näinud inimene oskab märgata ka väikese koha tähendust.

Kirjanduse osa lõpetab raamatu loomulikult. Kristjan Jaak Peterson, väliseesti kirjandus, Kalju Lepik, Karl Ristikivi, tõlkimine ja muusika moodustavad viimase suure temaatilise välja (lk 233–259). Siin jõuab *Memorandum* oma vaikse tuumani. Laasti jaoks on kirjandus mälu kandja. Kirjandus hoiab alles hääli, liikumisi, pagulust, keeli ja eluteid. Selles mõttes on kogu raamat kirjanduslik ka siis, kui mõni tekst on algsest kirjutatud poliitilise kommentaari, ettekande, järelsõna, essee või memorandumina.

Raamatu lõputekst „See imeline, imeline elu...” annab *Memorandumile* erilise järelkõla (lk 259–262). Laast kirjutab välisteestuse kogemusest, mäletamise kohustusest ja vajadusest talletada paberile ka see, mis jääb töömehode raamidest väljapoole. Tema lause „Mälestused tahavad aga jäädvustamist paberil“ kõlab kogu raamatu programmina (lk 262). Sama mõtet laiendab üleskutse: „Säilitagem kõik oluline, mis töömehode raamidest väljapoole jääb,“ (lk 262). *Memorandum* ongi selline talletus: ametlikust kogemusest, inimestest, paikadest, kultuurist ja ajast sündinud mäluvorm. Lõpus jääb kõlama usk tegevuse mõttekusse ja elu imelisusse. Raamat algab Veneetsias Euroopa hapruse tajumisega ja jõuab lõpuks rahuliku veendumuseni elu imelisuses.

Memorandum on mitmekihiline raamat. See on diplomaadi, orientalisti, tõlkija, lugeja, esteedi ja kultuurivahendaja tekstiline autoportree. Autor

asetab oma kogemuse Eesti kultuurimällu rahulikult ja väarikalt. Ta kirjutab inimestest, keda ta on kohanud; paikadest, kus töötanud; tekstidest, mida lugenud ja vahendanud; sündmustest, mille tunnistajaks olnud; ning küsimustest, mis on teda saatnud.

Raamatu väärtus seisneb just selles mitmehäälsuses. Siin on institutsiooni mälu ja isiklik mälu, Euroopa ja Ida, diplomaatia ja kirjandus, sõprus ja kaotus, kunst ja poliitika, linnad ja kodumaa. Kõik need kihid moodustavad ühe inimese vaimse kaardi. Laast on selles raamatus eelkõige vahendaja: keelte, kultuuride, inimeste ja ajastute vahel.

Memorandum mõjub hilise kultuurilise läkitusena. Autor annab lugejale üle oma kogemuse koondkuju. See kogemus on seotud teenistuse, töö, reisimise, lugemise, tõlkimise, mõtlemise ja sõprusega. Selline raamat liigubki loomulikult käest kätte. See kuulub inimestele, kes oskavad hinnata mälestuse, teadmise ja kultuurilise taktitunde väärtust.

Artur-Erik Laasti *Memorandum* on ühe maailmakodaniku katse panna oma kogemus Eesti kultuurimällu. See on raamat, kus elu muutub tekstiks, tekst mäluks ja mälu kultuuriliseks vastutuseks.